

Bolesław Kumor

Nieznane przyczynki źródłowe do biografii biskupa Adama Naruszewicza

---

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 55/2, 455-480

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. BOLESŁAW KUMOR

NIEZNANE PRZYCZYNNKI ŹRÓDŁOWE DO BIOGRAFII
BISKUPA ADAMA NARUSZEWICZA

WSTĘP

Publikowane poniżej przyczynki źródłowe do biografii biskupa Adama Naruszewicza pochodzą z Archiwum Kongregacji Konsystorialnej w Rzymie i są obecnie przechowywane w Bibliotheca Apostolica Vaticana. Zostały one zebrane przez nuncjuszów warszawskich Józefa Garampiego (1772—1776) i Ferdynanda Marię Saluzzo (1784—1791) w czasie przeprowadzania tzw. procesu informacyjnego przed prekonizacją Naruszewicza na biskupstwo smoleńskie (1774) i translacją na biskupstwo łuckie (1790). Ze względu na to, że obok dokumentów (metryki chrztu, święceń, nominacji na beneficja i innych) dodano również akta obydwu procesów informacyjnych z r. 1774 i 1790, jak również ze względu na to, że tego rodzaju materiały nie były dotąd w Polsce publikowane¹, podpisany uważa za stosowne podać garść danych na temat samych procesów informacyjnych, ich formy i wartości jako źródła historycznego, a także kilka uwag dotyczących biografii Naruszewicza w świetle publikowanych dokumentów.

Należy jeszcze dodać, że drukowane poniżej dokumenty były dotąd nie znane i nie wykorzystane w ostatnich pracach o Naruszewiczu². Informacje Meysztowicza o archiwaliach watykańskich dotyczących osoby Naruszewicza nie wymieniają niniejszych dokumentów także³.

¹ Por. Meysztowicz, *Repertorium* [= V. Meysztowicz, *Repertorium bibliographicum pro rebus Polonis Archivi Secreti Vaticani*. Vaticani 1943], s. 10—20.

² Rutkowska [= M. N. Rutkowska, *Bishop Adam Naruszewicz and His History of the Polish Nation. A Critical Study*. Washington 1941]. — *Korespondencja* [= *Korespondencja Adama Naruszewicza. 1762—1796*. Z papierów po L. Bernackim uzupełnił, opracował i wydał J. Platt. Pod red. T. Mikulskiego. Wrocław 1959]. — S. Grzybowski, *Teki Naruszewicza. „Acta Regum et Populi Poloni”*. Wrocław 1960.

³ Meysztowicz, *De archivo* [= V. Meysztowicz, *De archivo Nuntiatursae Varsaviensis, quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur*. Vaticani 1944], s. 64, 72, 75, 79.

Zgodnie z postanowieniem V soboru powszechnego na Lateranie z 13 października 1513, dotyczącym obsady godnymi kandydatami wyższych beneficjów kościelnych (arcybiskupstwa, biskupstwa, opactwa)⁴, Leon X wydał 5 maja 1514 bullę *Supernae dispositionis arbitrio*, w której podał szereg przepisów prawnych odnośnie do kwalifikacji promowanych na biskupstwa, wymaganego od nich wieku, przeprowadzenia egzaminu wstępnego i uformowania procesu informacyjnego dotyczącego posiadania przez promowanego wymaganych kwalifikacji⁵. Dalsze zmiany w tej dziedzinie prawa kościelnego wprowadził na 24 sesji (11 XI 1563) sobór trydencki⁶ i Sykstus V. Ten ostatni bullą *Immensa aeterni Dei* z 22 stycznia 1587 powołał do życia Kongregację Konsystorialną, przydzielając jej:

sprawy prawnych erekcji nowych diecezji [...], zatwierdzania nominacji, prezent i elekcji na biskupstwa rezydencjonalne i tytularne, koadiutorie z prawem następstwa oraz badanie wieku i kwalifikacji promowanych⁷.

Nową organizację i strukturę prawną nadał procesom informacyjnym Grzegorz XIV bullą *Onus apostolicae servitutis* (z 15 V 1591), w której zlecił przeprowadzanie procesów „legatom Stolicy Apostolskiej, czyli nuncjuszom w poszczególnych państwach, względnie z braku tych ostatnich ordynariuszowi lub najbliższemu ordynariuszom promowanego”⁸. Przepisy te stanowiły prawie do końca XIX w. właściwą podstawę formalną i rzeczową do tego rodzaju negocjacji. Nieznaczące zmiany i uzupełnienia do tej konstytucji papieskiej wprowadził Urban VIII bullą *Si processus inquisitionis conficiendus sit* z r. 1627 (bez daty dziennej), w której m. in. określono, kiedy należy uformować proces, ustalono kwalifikacje pozwanych świadków, kwestionariusz obejmujący 13 pytań odnośnie do osoby promowanego i tyleż pytań dotyczących stanu diecezji. W wypadku translacji na inną stolicę biskupią kwestionariusz obejmował tylko 10 pytań. Ta sama bulla zobowiązywała promowanych do dostarczenia odpowiednich dokumentów, odnoszących się zwłaszcza do ich personaliów⁹.

⁴ C. Hefele, *Conciliengeschichte*. Wyd. 2. T. 8. Freiburg i. B. 1887, s. 577 n., 810—813 (Beilage A, B). — Pastor [= L. Pastor, *Geschichte der Päpste*. Wyd. 4. Freiburg i. B. 1906], t. 4, s. 561.

⁵ *Bullarum* [= *Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio*. Opera et studio C. Cocquelines. Romae 1743], t. 3, cz. 3, s. 395—401. Por. Hefele, *op. cit.*, s. 602—605.

⁶ *Canones et decreta ss. concilii Tridentini*. Ratisbonae 1869, s. 143—145 (sess. 24, cap. 1: *Norma procedendi ad creationem episcoporum et cardinalium*).

⁷ *Bullarum*, t. 4, cz. 4, s. 392—401. Por. Pastor, t. 10, s. 186.

⁸ *Bullarum*, t. 5, cz. 1, s. 268—271. Por. Pastor, t. 10, s. 559.

⁹ *Bullarum*, t. 6, cz. 1, s. 73—77. Por. Jadin, *Procès* [= L. Jadin, *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale*. „Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome”, 1928], z. 8, s. 23—26.

Zgodnie z tymi postanowieniami nominat królewski zwracał się do nuncjusza apostolskiego w Warszawie, przedkładał mu nominację królewską na biskupstwo i prosił o przeprowadzenie procesu informacyjnego. Proces posiadał charakter urzędowego zeznania tajnego zaprzysiężonego świadka¹⁰. Na świadków wzywano z reguły ludzi znanych szerszemu ogółowi, orientujących się tak w personaliach promowanego, jak i w sprawach obsadzonej diecezji. Liczba ich wahała się od 3 do 6. Na przykład w procesie informacyjnym biskupa wendeńskiego Ottona Schenkinga zeznawali: ks. Wojciech Baranowski — biskup przemyski i wicekanclerz Królestwa (10 VI 1588), Wojciech Reczajski — kasztelan warszawski i starosta dorpacki (11 VI), Prokop Pieniążek — starosta wendeński (11 VI), ks. Erazm Dębiński — dziekan kapituły krakowskiej (14 VI), ks. Jan Tecnon — archidiacon wendeński (15 VI), ks. Piotr Tylicki — prepozyt kapituły gnieźnieńskiej, kanonik krakowski i wielki sekretarz Królestwa Polskiego (20 VI)¹¹. W procesie informacyjnym Adama Naruszewicza w charakterze świadków występowali: ks. Ludwik Górski (rektor kolegium pijarskiego w Warszawie), ks. Jan Janocki (kanonik kapituły kijowskiej i prefekt Biblioteki Publicznej w Warszawie), ks. Jakub Dziewanowski (kanonik kapituły kolegiackiej w Warszawie)¹².

Pytania dotyczące personaliów promowanego obejmowały według bulli Urbana VIII punktów 13 (u Naruszewicza 15):

1. Czy świadek zna N.N., od jakiego czasu, czy nie jest jego krewnym, przyjacielem (względnie nieprzyjacielem)?
2. Czy świadek wie, w jakiej wiosce, mieście i diecezji urodził się promowany?
3. Czy świadek wie, że promowany urodził się z prawowitego małżeństwa, dobrych i katolickich rodziców?
4. Czy świadek wie, ile promowany ma lat, czy ukończył 30 rok życia?
5. Czy świadek wie, że promowany posiada święcenia kapłańskie przynajmniej od 6 miesięcy?
6. Czy świadek wie, że promowany dobrze orientuje się w ceremoniach kościelnych, że jest pobożny i często przystępuje do sakramentów św.?
7. Czy świadek wie, że promowany cieszy się dobrą opinią i obyczajami oraz prowadzi nieposzlakowane życie?
8. Czy świadek wie, że promowany żył zawsze po katolicku i trwał w czystości wiary?
9. Czy świadek wie, że promowany jest mężem poważnym, roztroptym i rzetelnie postępującym?
10. Czy świadkowi wiadomo, że promowany posiada naukowy stopień z prawa kościelnego lub teologii, gdzie i kiedy i z jakim skutkiem nauczał prawa koś-

¹⁰ Każdy świadek składał przysięgę na *Ewangelię*, że będzie mówił prawdę.

¹¹ BAV [= Bibliotheca Apostolica Vaticana], *Processus consistoriales*, t. 10, k. 191—248.

¹² *Ibidem*, t. 168, k. 17—33'.

cielnego lub teologii? Czy promowany posiada taką wiedzę teologiczną, jakiej wymaga się od biskupa?

11. Czy świadkowi wiadomo, że promowany pełnił obowiązki na urzędach kościelnych, względnie pracował w duszpasterstwie, pełnił obowiązki rektora kościoła, jak się sprawował na tym urzędzie, czy był roztropny i prowadził nieskażone życie?

12. Czy promowany nie dawał publicznego zgorszenia odnośnie do wiary, obyczajów, nauki chrześcijańskiej, czy nie posiada wad fizycznych lub charakteru, czy nie zaciągnął kanonicznej przeszkody?

13. Czy świadkowi wiadomo, że promowany posiada jakieś beneficjum kościelne, jakie to jest i jaki jest jego dochód? Czy do beneficjum tego dołączone są obowiązki duszpasterskie i kto je pełni, czy je prawnie posiada i czy może je bezpiecznie zatrzymać?

14. Czy świadek jest przekonany, że promowany będzie potrzebował dyspensy apostołskiej? ^{12a}

15. Czy świadek sądzi, że promowany jest godny biskupstwa i promocji, czy będzie dobrze rządził diecezją? ¹³

Pytania 13 i 14 dodano specjalnie do procesu Naruszewicza ze względu na posiadane przezeń beneficja kościelne.

W wypadku translacji na inne biskupstwo zakres 11 pytań obejmował przede wszystkim sprawy dotyczące wykonywania przez promowanego czynności biskupich. Oto one:

1. Czy świadek zna biskupa N.?
2. Czy kandydat przyjął konsekrację biskupią?
3. Jak długo pełni funkcje biskupie?
4. Czy rezydował w diecezji?
5. Czy wizytował diecezję i jakie wydawał dekrety reformacyjne?
6. Czy celebrował uroczyste nabożeństwa pontyfikalne, czy udzielał święceń kapłańskich i sakramentu bierzmowania?
7. Czy był przykładny w miłości bliźniego i roztropny w rządach diecezją?
8. Czy był rzetelny w obronie i zachowaniu jurysdykcji, praw i dóbr kościelnych?
9. Czy posiada wiedzę potrzebną biskupowi?
10. Czy jest godny translacji na biskupstwo N. i jakie korzyści mogą być spodziewane z jego translacji dla tego biskupstwa?
11. Czy regularnie składał *visitatio ad limina Apostolorum*, zgodnie z przepisami pap. Sykstusa V?

Pytania dotyczące stanu diecezji obejmowały 13 różnych punktów z zakresu informacji o kościele katedralnym, kapitule katedralnej i kolegiackiej, parafiach, klasztorach, szpitalach, bractwach, ilości duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego w diecezji oraz o uposażeniu i wyposażeniu biskupstwa ¹⁴.

^{12a} Uchylenie przez papieża zakazu wynikającego z prawa kościelnego przy uzyskaniu święceń względnie beneficjum.

¹³ *Bullarum*, t. 6, cz. 1, s. 75 n.

¹⁴ *Ibidem*.

Po przesłuchaniu świadków promowany składał przed nuncjuszem apostolskim trydenckie wyznanie wiary, dołączał potrzebne dokumenty (metryki chrztu, święceń, konsekracji, nominacji i inne). Najstarsze procesy potrydenckie tylko wyjątkowo posiadają dołączone dokumenty. Natomiast procesy z XVIII i XIX w. mają tego rodzaju załączników bardzo wiele. Niejednokrotnie znajdowały się wśród nich wykazy parafii w diecezji oraz dokumenty fundacyjne biskupstw (np. w Smoleńsku, Tarnowie, Wigrach, Warszawie).

W ten sposób zbierano obfity materiał źródłowy, obejmujący w wypadku Naruszewicza 36 (proces smoleński) i 50 (proces łucki) stron *in folio*. (Proces informacyjny biskupa Jana Duwalla na biskupstwo tarnowskie obejmuje aż 144 strony *in folio*¹⁵.) Materiały te, jak stwierdza świetny znawca i wydawca procesów informacyjnych Louis Jadin, „posiadają wielkie znaczenie dla historii”¹⁶, dają bowiem dokumentację biograficzną promowanego, zawartą w zaprzysiężonych zeznaniach świadków, co wraz z dołączonymi dokumentami osobistymi stanowi pokaźny materiał źródłowy. Te zaś ostatnie, skrupulatnie badane przez nuncjaturę i świeżo dostarczane przez zainteresowanego, w żadnym wypadku nie budzą podejrzeń co do autentyczności. Zresztą, jak słusznie ostatnio zauważono, sądy kościelne pod względem badania autentyczności dokumentów odznaczały się większą skrupulatnością od sądów państwowych¹⁷. Nie mniej cenne materiały znajdują się w odpowiedziach dotyczących stanu diecezji. Podane tu przekroje statystyczne z wielu odcinków życia kościelno-społecznego diecezji wzbogacają wydatnie jej podstawę źródłową. W wypadku procesu informacyjnego Naruszewicza na biskupstwo smoleńskie (1774) i translacji na biskupstwo łuckie (1790) obydwie procesy podają dość obszerne i szczegółowe informacje o stanie prawnym, religijnym i gospodarczym obydwu diecezji w okresie rozbiorowym.

Zgromadzone w ten sposób materiały przesyłała nuncjatura z własną opinią do Kongregacji Konsystorialnej w Rzymie i to dało początek bogatemu Archiwum Kongregacji, które papieże otaczali specjalną opieką¹⁸. Na mocy konstytucji apostolskiej Piusa X *Sapienti consilio* (z 29 VI 1908) Archiwum zostało przeniesione na Watykan¹⁹ i obecnie znajduje

¹⁵ BAV, *Processus consistoriales*, t. 187, k. 282—355.

¹⁶ Jadin, *Importance* [= L. Jadin, *Importance et valeur historique des procès de nomination des évêques et des abbés sous l'Ancien Regime*. W: *Résumés des communications présentées au VII Congrès International des Sciences Historiques*. T. 1. Varsovie 1933], s. 264—269. Por. Jadin, *Procès*, z. 8, s. 30 n.; z. 16, s. 28 n.

¹⁷ *Zbiór dokumentów małopolskich*. Wydał S. Kuraś. Cz. 1: *Dokumenty z lat 1257—1420*. Wrocław 1962, s. IX n.

¹⁸ Por. Jadin, *Procès*, z. 8, s. 33 n.; z. 16, s. 30 n. — Pastor, t. 13, s. 914 n.

¹⁹ ASS [= *Acta Sanctae Sedis*], t. 41 (1908), s. 425—440.

się w Bibliotheca Apostolica Vaticana. Całość zbiorów z omawianego zakresu obejmuje 242 woluminy, z czego na lata 1592—1806 przypadają 202 woluminy, a bardziej szczegółowo: 24 woluminy na lata 1564—1627, 65 na lata 1628—1700, 106 na lata 1700—1800, 47 na lata 1801—1849²⁰. Każdy z woluminów składa się z 400 do 1000 kart *in folio*. Część podobnych zbiorów znajduje się nadto w Archiwum Datarii Apostolskiej.

Polonica są wśród procesów bardzo liczne i dotyczą zarówno biskupów łacińskich, jak i grekokatolickich oraz ormiańskich. Polonica znane podpisanemu obejmują około 10 000 stron *in folio*²¹ i dotyczą wszystkich diecezji polskich od drugiej poł. XVI do poł. w. XIX, łącznie z diecezją wrocławską na Śląsku i bakowską w Mołdawii²². Najwcześniejsze z zachowanych procesów polskich dotyczą translacji biskupa Wawrzyńca Goślickiego z Kamieńca Podolskiego do Chełma (6 III 1588) oraz przekonania biskupa Ottona Schenkinga na biskupstwo wendeńskie (10 VII 1588) i biskupa Józefa Wereszczyńskiego na biskupstwo kamienieckie (6 VIII 1589)²³.

Najobszerniejszych informacji na omawiany temat, wraz z wydanymi procesami biskupów dla terenu dzisiejszej Belgii, dostarcza wspomniany już Jadin²⁴; jego odpowiednikiem niemieckim jest Friedensburg²⁵, polskim zaś Korzeniowski (w obu wypadkach chodzi o procesy przedtrydenckie)²⁶. Z potrydenckich procesów korzystał w swych publikacjach Teofil Długosz²⁷.

Publikowane tu obecnie materiały wnoszą wiele cennych i nie znanych dotąd szczegółów z biografii autora *Historii narodu polskiego*. Według metryki chrztu dziejopis urodził się w Łahiszynach k/Pińska, lub w ich okolicy, i tam w jezuickim kościele parafialnym pw. NMP został ochrzczony 24 października 1733 przez jezuitę Ignacego Chlewińskiego

²⁰ Jadin, *Procès*, z. 8, s. 35; z. 16, s. 30.

²¹ B. Kumor, *Sprawozdanie z działalności Ośrodka ABMK za lata 1959/60*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 4 (1962), s. 353.

²² T. Długosz, *Biskupi polscy XVII i XVIII w. Obsada, dyspensy i taksy*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 5 (1959), z. 2, s. 78.

²³ BAV, *Processus consistoriales*, t. 10, k. 112—116, 191—248, 286—288.

²⁴ Jadin, *Procès*, z. 8 (1928), 9 (1929), 11 (1931), 16 (1935).

²⁵ W. Friedensburg, *Informationsprocesse über deutsche Kirchen in vor-tridentischen Zeiten*. „Quellen und Forschungen des preussischen historischen Instituts in Rom”, t. 1 (1898), s. 165—203.

²⁶ J. Korzeniowski, *Excerpta ex libris Archivi Consistorialis. (1409—1590)*. Cracoviae 1890, s. 4 n.

²⁷ Długosz, *op. cit.* (s. 73—98), *Dzieje diecezji smoleńskiej* (Lwów 1937), *Z dziejów biskupstwa kijowskiego* (Lwów 1932).

(dokum. 1)²⁸. Jako rodzice chrzestni występują: Jan Abramowicz²⁹, zapewne brat matki Naruszewicza Pauliny, i Krystyna Żegocina oraz Aleksander Żegota i Estera Stępkowska, bliżej nie znani, ale zapewne skoligaceni z Naruszewiczami ziemianie polescy. Pewne rozbieżności dają się zauważyć odnośnie do imion Naruszewicza. I tak metryka chrztu podaje imiona: „Adam Tadeusz”, a dyplom doktorski (dokum. 4): „Adam Stanisław”³⁰. Imię „Stanisław” nie jest zapewne imieniem zakonnym, gdyż po wstąpieniu do zakonu jezuitów nie przybierają nowych imion; może to być zatem prosta pomyłka albo też imię to przyjął Naruszewicz w dowód sympatii i przyjaźni do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1773). Poprzednie bowiem metryki święceń, datujące się z okresu przed przyjaźnią z królem, wymieniają tylko jedno imię: „Adam”.

Prawdopodobnie należy również przesunąć na nieco wcześniejsze lata wstąpienie Adama do jezuitów (przed r. 1748)³¹, już bowiem 13 stycznia 1749 otrzymał on w Wilnie z rąk biskupa Antoniego Józefa Żółkowskiego, sufragana wileńskiego, tonsurę i cztery święcenia niższe (ostiarat, lektorat, egzorcystat i akolitą; dokum. 2). Należy przypuszczać, że przed przyjęciem tonsury i niższych święceń musiał Naruszewicz odbyć przynajmniej roczny nowicjat i ewentualnie rozpocząć studia filozoficzne na uniwersytecie. Gdyby wstąpił do zakonu pod koniec r. 1748, nie miałby czasu na nowicjat i rozpoczęcie studiów.

W świetle poniższych dokumentów okazuje się, że Naruszewicz po pięcioletnich studiach na Uniwersytecie Wileńskim (dokum. 4 i 13) nie otrzymał święceń kapłańskich, lecz prawdopodobnie tylko święcenia subdiakonatu. Diakoniat bowiem i kapłaństwo otrzymał dopiero 10 i 17 stycznia 1762 w Vienne z rąk tamtejszego metropolity i prymasa Galii, Wilhelma d'Hugues (dokum. 3).

Dalsze nie znane dotychczas szczegóły dotyczą stopni naukowych Naruszewicza. Jest rzeczą prawdopodobną, że zaraz po skończeniu studiów na Uniwersytecie Wileńskim (1753) Naruszewicz otrzymał tam, a nie we Francji, stopień magistra sztuk wyzwolonych i filozofii³². Promocję zaś na doktora teologii dostał 22 października 1773, z rąk ostatniego jezuickiego

²⁸ Dokum. 1 — w ten sposób odsyłamy do dokumentów na końcu artykułu. Załęski [= S. Załęski, *Jezuici w Polsce*. Kraków 1905], t. 4, cz. 3, s. 1383 (informacje o misji jezuickiej w Łahiszynie i o ks. Ignacym Chlewińskim). Por. *Korespondencja*, nr 20, s. 27; nr 65, s. 105.

²⁹ Takie brzmienie nazwiska podaje A. Boniecki (*Herbarz polski*. T. 1. Warszawa 1899, s. 19) i takie posiadała również jego matka, Paulina Abramowicz (nie Abrahamowicz, jak mylnie informuje *Korespondencja*, s. 513).

³⁰ Załęski, t. 3—4. Indeks daje mu również imiona: Adam, Stanisław.

³¹ Rutkowska, s. 27. — Załęski, t. 3, s. 1126.

³² Dokum. 4: „*olim artium liberalium et philosophiae magister in hac Alma Academia et Universitate Vilenensi [...]*”.

rektora Uniwersytetu Wileńskiego, ks. Antoniego Skorupskiego, najprawdopodobniej na podstawie całości dorobku naukowego, a nie specjalnej rozprawy doktorskiej (por. dokum. 4).

Po kasacie zakonu jezuitów (w Polsce: listopad 1773) Naruszewicz został inkardynowany do diecezji wileńskiej i prezentowany przez króla na prepozyturę parafii w Niemenczynie k/Wilna (przed 8 VIII 1774)³³; beneficjum to przynosiło mu około 400 złotych węgierskich rocznego dochodu (dokum. 5). Drugie beneficjum parafialne w Cimkowiczach k/Nieświeża, również w diecezji wileńskiej, otrzymał Naruszewicz w r. 1777 z prezenty ks. Michała Hieronima Radziwiłła³⁴. Odnośnie do beneficjum w Oniksztach należy zauważyć, że nie było to probostwo³⁵, chociaż starał się o nie Naruszewicz u króla Stanisława jako u kolatora tego probostwa³⁶, lecz altarie, czyli beneficja proste, ufundowane przez królów Polski (patronat królewski) przy kościele parafialnym w Oniksztach (dokum. 14 i 15). W żadnym jednakże w wymienionych probostw ks. Adam nie spełniał osobiście obowiązków duszpasterskich, lecz zlecał je wikariuszom komendarzom (dokum. 7).

Po przejściu Naruszewicza w szeregi duchowieństwa diecezjalnego kościelne godności za protekcją królewską posypały się bardzo szybko. Jeszcze przed wrześniem 1774 Klemens XIV mianował go protonotariuszem apostolskim z prawem noszenia infuły³⁷, a 1 września 1774 biskup smoleński Gabriel Wodziński, w porozumieniu z królem jako patronem biskupstwa, mianował go swoim koadiutorem z prawem następstwa, zastrzegając jednak ostatnie słowo w tym względzie Stolicy Apostolskiej (dokum. 6). Dnia 2 września 1774 nuncjusz apostolski w Warszawie Józef Garampi rozpoczął na prośbę zainteresowanego proces informacyjny w sprawie nominacji na koadiutora smoleńskiego. W procesie tym zeznawali jako świadkowie: ks. Ludwik Górski — rektor kolegium pijarskiego w Warszawie (2 IX), ks. Jan Janocki — kanonik kijowski i prefekt Biblioteki Publicznej w Warszawie (3 IX), ks. Jakub Dziewanowski — kanonik kolegiaty Św. Jana w Warszawie (5 IX), biskup Gabriel Wodziński (o stanie diecezji smoleńskiej; 3 IX). 9 września 1774 akta procesu, sporządzone przez ks. Piotra Jastrzębskiego, kanclerza nuncjatury warszawskiej, zostały opieczętowane i odesłane do Rzymu (dokum. 7).

Prekonizacja na koadiuturię smoleńską nastąpiła przed 14 marca 1775, pod tą datą bowiem Pius VI przesłał na ręce Naruszewicza brewe

³³ *Korespondencja*, s. 23.

³⁴ *Ibidem*, s. 77; nr 281, s. 340 n. Por. dokum. 14 i 15.

³⁵ Rutkowska, s. 39. — *Korespondencja*, s. 25, przypis 4.

³⁶ *Korespondencja*, nr 15, s. 24; nr 16, s. 25 n.

³⁷ Dokum. 6: „*Adamum Naruszewicz [...] auctoritate apostolica prothonotarium [...]*”. Por. dokum. 8.

Cum Nos pridem, w którym już mowa nie tylko o prekonizacji na biskupstwo Emmaus, lecz również o udzieleniu zezwolenia na wybór dowolnego konsekratego (zob. dokum. 9). Konsekracji biskupiej udzielił Naruszewiczowi brat króla, biskup płocki Michał Jerzy Poniatowski, 28 maja 1775 w kolegiacie Św. Jana w Warszawie, w asyście biskupa smoleńskiego Gabriela Wodzińskiego, którego koadiutorem miał być Naruszewicz, i biskupa inflanckiego Stefana Giedroycia, kolegi z wileńskich lat szkolnych. W uroczystościach konsekracyjnych wziął udział również i sam król, w otoczeniu licznych dostojników państwowych i kościelnych (zob. dokum. 10)³⁸.

3 czerwca 1790 Stanisław August mianował Naruszewicza biskupem ordynariuszem diecezji łuckiej na Wołyniu i tegoż dnia zwrócił się z prośbą do Piusa VI o zatwierdzenie tej nominacji. 24 lipca 1790 Pius VI, dekretem Kongregacji Konsystorialnej *Quum R.P.D. Felix Turski*, zatwierdził translację Naruszewicza na biskupstwo łuckie i polecił nuncjaturze warszawskiej przeprowadzenie procesu informacyjnego (dokum. 12)³⁹. Zgodnie z tym zaleceniem w dniach 3—5 września 1790 nuncjusz Ferdynand Maria Saluzzo przeprowadził w Warszawie proces, przy czym tym razem w charakterze świadków urzędowych wystąpili: biskup żmudzki Jan Stefan Giedroyć (3 IX), biskup Antoni Malinowski sufragan żmudzki (4 IX), ks. Mateusz Dubiecki kanonik łucki (20 IX) i ks. Józef Markiewicz kanonik kolegiaty w Brześciu n/Bugiem (21 IX). 30 września 1790 proces, przepisany przez ks. Józefa Czerwskiego, sekretarza nuncjatury, został opieczętowany i wysłany do Rzymu (dokum. 13).

Całość omówionych tu dokumentów przygotowano do druku zgodnie z instrukcją wydawniczą dla źródeł nowożytnych⁴⁰. Do dokumentów dołączono również obydwie procesy informacyjne, ale nie w całości, tylko w tych partiach, które dotyczą wprost osoby Naruszewicza. Opuszczono części procesu odnoszące się do osoby biskupa Gabriela Wodzińskiego oraz stanu diecezji smoleńskiej i łuckiej. Ze względu na to, że pytania procesu informacyjnego zamieszczono we wstępie, nie powtórzono ich przy aktach obydwu procesów.

DOKUMENTY

1. METRYKA CHRZTU NARUSZEWICZA

Łahiszyn, maj 1761 (25 X 1733)

Or. nieznany. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 168, k. 17—33. *Processus super vita, moribus, doctrina et idoneitate caeterisque requisitis R.P.D. Adami*

³⁸ Rutkowska (s. 40) i *Korespondencja* (s. 27, przypis 1) podają datę 25 V 1775.

³⁹ Por. *Korespondencja*, s. 341, przypis 1.

⁴⁰ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Wrocław 1953.

Naruszewicz praepositi Niemenczynensis dandi in coadjutorem cum futura successione, si Sanctissimo Domino placuerit, Ill. Rev. D. Gabrielis Wodziński episcopi Smolenscensis ad supplicationem Serenis, Regis Poloniae, nec non super statu ecclesiae cathedralis Smolenscensis coram Illustr. et R. D. Josepho comite Garampi archiepiscopo Berytensi et nuntio apostolico in Regno Poloniae formatus, k. 31.

In nomine Domini amen. Ad requisitionem Charissimi Nobis in Christo Fratris Adami Naruszewicz Societatis Nostrae religiosi. Omnibus — — notum testatumque facio reperiri in libris metrices baptisatorum ecclesiae nostrae Łahiszynensis⁴¹ metricam seu fidem baptismi ipsius de tenore sequenti inscriptam et rite connotatam: Anno Domini 1733 die 25 X ego Ignatius Chlewiński S. J.⁴² baptisavi infantem Adamum Thaddaeum M. D. Georgii et Paulinae Naruszewicziorum⁴³ filium. Lavaverunt e sacro fonte M. D. Joannes Abramowicz⁴⁴ cum M. D. Christina Zegocina et M. D. Alexander Zegota cum M. D. Esthere Stempkowska⁴⁵. Quam ex suo originali diligenter et de verbo ad verbum sic perscriptam praesenti Requirenti extradidi, ac in meliorem fidem manu mea propria subscripsi ac sigilio manuali, quo utor, communi.

Datum Łahiszynii in solita residentia missionis nostrae anno Domini 1761 mense maio. Thomas Bogusz S. J. superior missionis Łahiszyniensis⁴⁶.

2. METRYKA TONSURY I NIŻSZYCH ŚWIĘCEŃ NARUSZEWICZA

Wilno, 14 XI 1761 (13 I 1749)

Or. nieznan. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 168. *Processus super vita*, k. 31—31'.

Antonius Josephus Żółkowski Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Allensis, sufraganeus, decanus, praelatus cathedralis, administrator, vicarius in spiritualibus et officialis Vilmensis⁴⁷. Universis — — significamus, quod Nos Rev. Adamum Naruszewicz S. J. diocesis Nostrae Vilmensis, de vitae probitate, morum integritate ac competenti scientia Nobis commendatum, prima tonsura et quatuor

⁴¹ Łahiszyn k/Pińska — miasteczko, dawna własność Radziwiłłów (potem Ogińskich, wreszcie Lubeckich). Misja jezuicka została tu ufundowana ok. 1670 r. przez Mikołaja Rosochackiego i zatwierdzona ustawą sejmową w r. 1678 (*Volumina legum*, wyd. pijarskie, t. 5, s. 313); była tu również parafia z cudownym obrazem NMP, ufundowana w r. 1634 przez ks. Albrechta Radziwiłła, uwolniona od podatków konstytucją sejmową z r. 1667 (*Volumina legum*, t. 4, s. 475). Rząd carski zniósł parafie po powstaniu styczniowym. Por. Załęski, t. 4, cz. 3, s. 1383.

⁴² Ks. Ignacy Chlewiński TJ pracował w Łahiszynie w latach 1724—1748. Por. Załęski, t. 4, cz. 3, s. 1383.

⁴³ Jerzy Naruszewicz (1703—1752), łowczy piński, i Paulina z Abramowiczów (zm. 1739). Por. *Korespondencja*, s. 513, przypis 2.

⁴⁴ Jan Abramowicz, syn Adama (herbu Habdank), wraz z braćmi: Antonim, Konstantym i Józefem — sprzedali dobra Siemoszkiszki (pow. braclawski). Zob. Boniecki, *op. cit.*, t. 1, s. 19.

⁴⁵ Stępkowscy mieszkali w woj. braclawskim, zaś Żegotowie w wołyńskim. Zob. K. Niesiecki, *Herbarz polski*. Lipsk 1841, t. 8, s. 515; t. 6, s. 293.

⁴⁶ Ks. Tomasz Bogusz TJ. Nie wymienia go Załęski, t. 4, cz. 3, s. 1383.

⁴⁷ Bp Antoni Józef Żółkowski (zm. 1763) — kanonik kapituły wileńskiej, prałat, kustosz tejże kapituły (1744), bp sufragan białoruski diec. wileńskiej i bp tytularny allaleński (1745), od r. 1755 bp ordynariusz wileński. Por. *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 43/44, s. 302.

minoribus ordinibus rite et legitime initiaverimus die 13 I 1749. Eumque nullis censuris ecclesiasticis, de quibus notitiam haberemus, irretitum attestamus. Et ut praedictus Rev. Naruszewicz a quocumque antistite, gratiam et communicationem Sanctae Sedis Apostolicae habente, ad altiores sacros subdiaconatus, diaconatus et presbiteratus ordines licite promoveri possit et valeat eundem commendamus. In quorum etc. Datum Vilnae in cancellariu Nostra die 14 XI 1761. A. J. Żółkowicz eppus Allalensis mp.

3. METRYKA ŚWIĘCEŃ DIAKONATU I KAPŁAŃSTWA NARUSZEWICZA

Vienne, 17 I 1762

Or. nieznany. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 168. *Processus super vita*, k. 31'—32.

*Guillelmus d'Hugues providentia Divina et Sanctae Sedis Apostolicae auctoritate archiepiscopus et comes Viennensis*⁴⁸, *maximus Galliarum primatum primas ac in Viennensi septemque aliis provinciis indulto apostolico vices Summi Pontificis gerens, Regi ab omnibus consiliis*⁴⁹. *Universis praesentes litteras inspecturis notum facimus et attestamus, quod Nos die et loco infrascriptis Missam et ordines in pontificalibus celebrantes extra tempora*⁵⁰, *virtute indulti apostolici, Societatis Jesu consensu, dilectum nobis in Christo Adamum Naruszewicz S. J. subdiaconum, sufficienter idoneum, capacem repertum, in sacello palatii Nostri archiepiscopalis ad sacrum diaconatus die 10 I dominica prima post Epiphaniam, ad sacrum presbiteratus ordinem die 17 I dominica secunda post Epiphaniam 1762 rite et canonice duximus promovendum atque promovimus in Domino. In cujus fidem etc. Actum et datum Vienne anno, die, mense, quibus supra. Guillelmus archiepiscopus Viennensis.*

4. DYPLÓM DOKTORSKI NARUSZEWICZA

Wilno, 22 IX 1773

Or. nieznany. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 168. *Processus super vita*, k. 32—33.

*Antonius Skorulski Societatis Jesu S. Theologiae doctor, Collegii Academici et Universitatis Vilmensis Rector*⁵¹. *Universis et singulis, quorum interest, praesentes lecturis aut inspecturis, condignam obsequiorum nostrorum oblationem. Ratio aequitatis postulat, ut quorum constans et manifesta virtus, insignis doctrina variaeque tum ingenii argumenta plane sufficienterque Nobis cognita sunt, eisdem*

⁴⁸ Vienne — miasto i metropolia w południowej Francji, zniesiona w roku 1801. W roku 1311 odbył się tu 15 sobór powszechny.

⁴⁹ Ks. Wilhelm d'Hugues (zm. 1774) — początkowo bp w Nevers, od 4 IV 1751 abp metropolita w Vienne. Por. P. B. Gams, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*. Ratisbonae 1873, s. 655.

⁵⁰ „extra tempora” — „poza czasem”. Święceń kapłańskich, zarówno wyższych, jak niższych, udziela się zwyczajnie w czasie suchych dni (*Quatuor Tempora*), dlatego niedziele po Trzech Królach wypadały „poza czasem”.

⁵¹ Ks. Antoni Skorulski TJ (1715—1780) — ostatni jezuicki rektor UWil. [= Uniwersytet Wileński] (1772/1773). Po kasacie zakonu został kanonikiem katedralnym w Wilnie. Por. J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński. (1579—1831)*. T. 3. Kraków 1899—1900, s. 39.

juxta consuetudinem ac privilegia orbis christiani universitatum, etiam huic Nostrae Academiae ac Universitati apostolica, regia et omnium Reipublicae statuum auctoritate cumulatissime et aequae principaliter cum omnibus, quibuscunque per orbem universitatibus concessa, imposita et identidem confirmata, non tantum consuetos graduum honores, decernamus confirmamusque, verum etiam legitime decretos et collatos publicis instrumentis attestamus. Quapropter cum R. V. Adamus Stanislaus Naruszewicz S. J. professus quatuor votorum, olim artium liberalium et philosophiae magister in hac Alma Academia et Universitate Vilnensi, ac dein Varsaviae plurimis annis rhetoricae et poeseos professor, vir omni scientiarum genere insignitus et cultus, multisque in editis, qua soluto, qua ligato stylo libris clarissimus, ut ipso judicio praecipue Serenissimi et Potentissimi Stanislai Augusti Regis Poloniarum sapientissimi aequae ac literariorum Fautori pereximii aureo numismate decorari merito⁵² celeberrimoque per orbem Sarbievio poetarum facile principi adaequari, tum universae gentis suae communi arbitrio scriptores, praesertim poetas superasse visus est. Cum praefatus, inquam, R. V. Adamus Stanislaus Naruszewicz, tanta vir eruditione famaue nominis sui commendatus, unanimi omnium judicio doctorum, seniorum, professorum totiusque incliti Senatus Academici dignus erat judicatus suprema sacrae Theologiae laurea decorari. Nos ejusmodi requisitioni omni quo par est studio ac promptitudine obsequi cupientes, adhibitis omnibus, quae ad ejusmodi actum tum ex praescripto sacrosancti concilii Tridentini⁵³, tum hujus et aliarum orthodoxorum universitatum adhibenda sunt, praefatum R. D. Adamum Stanislauum Naruszewicz S. J. sacrae Theologiae doctorem solemniter declaravimus, omnibusque privilegiis ac praerogativis huic gradui annexis et quomodolibet competentibus plene cumulavimus, ac pro taliter cumulatum renuntiavimus. In quorum etc. Datum Vilnae apud Divum Joannem in Collegio Nostro Academico Societatis Jesu anno Domini 1773 decimo Kalendas Octobris. Antonius Skorulski S. J., Benedictus Dobszewicz S. J. s. Theologiae et sacrorum canonum doctor, procancellarius Academiae et Universitatis Vilnensis⁵⁴, Joannes Ignatius Jankowski S. J. s. Theologiae et sacrorum canonum doctor Academiae et Universitatis Vilnensis secretarius⁵⁵.

5. ZAŚWIADCZENIE O ROCZNYM DOCHODZIE PREPOZYTURY W NIEMENCZYNIE

Warszawa, 1 IX 1774

Or. nieznanym. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 168. *Processus super vita*, k. 33—33'.

*Joachimus Littawor Chreptowicz*⁵⁶ comes in Szczorse⁵⁷ et Ziembin⁵⁸, procancei-

⁵² W roku 1771, na polecenie króla, wybito — jak wiadomo — złoty medal ku czci Naruszewicza i poety Sarbiewskiego.

⁵³ Sobór trydencki (1545—1563) ustalił granice prawowierności katolickiej.

⁵⁴ Ks. Benedykt Dobszewicz TJ (ur. 12 III 1722, do jezuitów wstąpił 9 VIII 1739) — profesor matematyki i filozofii na UWil. W roku 1773 był dziekanem wydziału teologicznego i na tym stanowisku pozostał po kasacie zakonu. Por. Załęski, t. 3, s. 157.

⁵⁵ Ks. Jan Ignacy Jankowski TJ — doktor teologii i prawa kanonicznego. profesor UWil.

⁵⁶ Joachim Littawor Chreptowicz herbu Odrowąż (1729—1812) — kanclerz litewski, jeden z inicjatorów Komisji Edukacji Narodowej.

⁵⁷ Szczorse — wieś i dobra n/Niemnem w pow. nowogródzkim.

⁵⁸ Ziembin — miasteczko i dobra nad rzeką Ziembinką w pow. borysowskim.

larius Magni Ducatus Lithvaniae, Starodubiensis⁵⁹ et Orszanensis⁶⁰ capitaneus, ordinum Aquilae Albae et S. Stanislai eques. Notum testatumque facio me ex certa scientia atque muneris mei procancellarii ratione scire, quod Illustrissimus Admodum Rev. Adamus Naruszewicz provisus a Sacra Regia Majestate praepositura ecclesiae parochialis Niemenczynensis⁶¹ percipiat ex ea annui census et puri proventus ultra quatuor centenos aureos nummos Hungaricales, atque ob eam rem pro dignitate muneris episcopali vivere possit. In cuius fidem etc. Dedi Varsaviae anno 1774 die 1 IV. Joachimus Littawor Chreptowicz mp.

6. NOMINACJA NARUSZEWICZA NA KOADIUTORA SMOLEŃSKIEGO

Warszawa, 1 IX 1774

Or. nieznan. Kopia: BAV. Processus consistoriales, t. 168. Processus super vita, k. 29—31.

Gabriel Wodziński Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Smolenscensis, archidiaconus Samogitiae, eques torquatus ordinis Regii Aquilae Albae⁶². Universis — — notum testatumque facimus. Insedisse animo Nostro quantum in novissima hac luctuosa patriae perturbatione res ecclesiastica Poloniae damnum pertulerit, amotis ex ordine senatorio atque adeo publico Regni universi consilio aliquot episcopis gliscente his praesertim temporibus prava sentiendi ac credendi libertate, providere etiam episcopatum Nostrum eandem sortem subire posse, praesertim cum praeter vacui episcopi nomen reliquae etiam, licet exiguae, asserta Moschis Smolenscensi provincia, dioecesis nostrae ditiones in potestatem eandem devenirent, atque inde facilius infensus Regno et statui ecclesiastico hominibus ad tollendum omnino e senatu et clero Poloniae, simul etiam hierarchiae Ecclesiae Romanae episcopi Smolenscensis nomen occasio praebentur; intelligere ex adversa parte, si communi gentis et Regni efflagitationi Numen Divinum adfuerit, ut avulsae Smolenscenses Regiones Regno Poloniae restituantur, de iisdem Magni Ducatus Lithvaniae terris ortam personam ferendi laboribus ac regimini episcopali parem, multarum familiarum cognatione, antiquissimae prosapiae meritis, iisdemque praeclaris propriis curam, clarissimumque Ecclesiae et Statico magnopere profuturum, moveri Nos etiam conscientiae ratione, ne imminens formae regiminis in Republica mutatio libertates ecclesiasticas in discrimen adducat, deturque minus idonearum posthac personarum ambitioni locus, ac praeterea niti Nos magis fiducia praefatis documentis, fulta in usu jurispatronatus Serenissimi Stanislai Augusti orthodoxi, nihilquidquam in conferendis beneficiis negotiis quaerentis, nisi religionis et Statico, cui rei incerti eventus Regni obsistere possunt, videre insuper quam salubre et proficuum sibi in muneribus ecclesiasticis praecipue pastoralibus personae regibus et proceribus carae, generis, doctrinae et probitatis laude conspicuae admoneantur. His igitur, tum aliis aequisimis rationibus Nos permoveri, ut Illustr. Adm. Rev. Adamum Naruszewicz, sacrae Theologiae doctorem, auctoritate apostolica prothonotarium, praepositum eccle-

⁵⁹ Starodub — miasto nad rzeką Balincza w dawnym woj. czernihowskim. Na mocy traktatu Grzymułtowskiego (6 V 1686) przeszło pod panowanie Rosji.

⁶⁰ Orsza — miasto nad górnym Dnieprem w dawnym woj. witebskim.

⁶¹ Niemenczyn — miasteczko w pow. wileńskim, n/Wilią, i parafia łącińska (prepozytura), należąca do diec. wileńskiej. Por. *Korespondencja*, s. 23, przypis 1.

⁶² Ks. Gabriel Wodziński (1727—1788) — bp smoleński w latach 1762—1788. Por. T. Długosz, *Dzieje diecezji smoleńskiej*. Lwów 1937, s. 72.

siae parochialis in dioecesi Vilmensi Niemenczynensis, virum praeclaris et primariis in Patria muneribus ornatissimum, gente peramatam, regia benevolentia et procerum studiis cumulativissimum, de religione et statica pluribus editis libris benemeritum, et quod caput est fidei orthodoxae augendae, cultus divini amplificandi, disciplinae et libertatis ecclesiasticae manutenendae, perquam studiorum caeteris insuper dotibus, virtutes et animi conspicuum, consentiente Sacra Regia Majestate Ecclesiae Smolenscensis Patrono, salvo beneplacito Sanctissimi Domini nostri⁶³ et Sanctae Sedis Apostolicae et non alias, in nostrum verum, legitimum, indubitatum perpetuumque episcopatus nostri Smolenscensis (cujus actualis possessor existens) coadjutorem cum certa, irrevocabili, immutabili, indubitata, actuali et effectiva (dum eundem episcopatum Smolenscensem per cessum, vel decessum Nostrum, aut alias quomodolibet vacare contigerit) ipsumque omnium et singulorum tam in spiritualibus, quam in temporalibus jurium et attinentiarum, annexendorum et connexorum perpetua omnimoda successione futura facimus, eligimus, assumimus, adoptamus, constituimus et solemniter ordinamus, permittentes eidem Illustr. Adm. Rev. Naruszewicz ea omnia, quae de praescripto ss. canonum et apostolicarum constitutionum ad Nos spectant et pertinent faciendi, exercendi et exequendi. Promittimus praeterea praesentibusque Nos obligamus coadjutorem hujusmodi Nos ullo umquam tempore aut colore, directe vel indirecte, revocatos. In quorum fidem etc. Datum Varsaviae die 1 IX anno Domini 1774. Gabriel Wodziński episcopus Smolenscensis eques Aquilae Albae mp.

7. PROCES INFORMACYJNY NA KOADIUTORIĘ BISKUPSTWA SMOLENSKIEGO

Warszawa, 2/5 IX 1774

Or. nieznan. Kopia: BAV, Processus consistoriales, t. 168. Processus super vita, k. 17—33¹.

Anno a nativitate Domini nostri Jesu Christi 1774, indictione Romana septima, die vero 2 mensis IX, pontificatu autem Sanctissimi Domini nostri D. Clementis Divina providentia Papae ejus nominis XIV⁶⁴. Varsaviae.

Coram Illustrissimo et Rev. D. D. Josepho comite Garampi Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopo Berytensi⁶⁵, Sanctissimi Domini nostri D. Clementis Divina providentia papae ejus nominis XIV praelato domestico et assistente solio pontificio, ejusdemque et S. Sedis Apostolicae in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithvaniae cum facultatibus legati a latere nuntio apostolico comparens personaliter R. V. D. Adamus Naruszewicz praepositus Niemenczynensis exposuit, quod cum Illustr. et Rev. D. Gabriel Wodziński episcopus Smolenscensis ex vi muneris et dignitatis senatoriae obstrictus sit ad interessendum publicis consiliis, praesertim moderno tempore et ad crebram residentiam in hac regia (civitate), uti loco consiliorum publicorum per leges Regni designata, proptereaque regimini et bono communi dioecesis suae in confiniis Regni positae invigilare et incumbere pro debito pastoralis officii sui non valet. Idcirco ad ejusmodi regimen pastorale coadjutore indigeat, et ad eum effectum per patentes litteras in personam sui comparentis consenserit, seque in hujusmodi coadjutorem cum futura successione elegerit ac

⁶³ W latach 1775—1799 rządził Kościołem Pius VI.

⁶⁴ W latach 1769—1774 rządził Kościołem Klemens XIV.

⁶⁵ Ks. Józef hr. Garampi — abp bejrucki i nuncjusz apostolski w Polsce (1772—1776), urządził i uporządkował archiwum nuncjatury warszawskiej. Por. Meysztowicz, *De archivo*, s. 24—30.

supplicaverit Sanctissimum Dominum nostrum Papam pro hic comparentis in coadjutorem deputatione et approbatione. Ideo ea quae decet reverentia instetit apud suam Dominationem Illustrissimam et Reverendissimam, ut processum inquisitionis super vita, moribus, doctrina et idoneitate aliisque requisitis sui comparentis, et super statu, situ et qualitate ac circumstantiis ecclesiae cathedralis Smolenscensis juxta s. concilii Tridentini⁶⁶ decreta, ac constitutionem f. r. Gregorii XIV⁶⁷ ad hoc, ut Sanctitas Sua de his omnibus et singulis bene informata et instructa, ex ejus et Sanctae Apostolicae Sedis benignitate et gratia de coadjutore episcopatus Smolenscensis possit et valeat providere. Qui Illustr. et Rev. D. Nuntius Apostolicus antedictus petitionem hujusmodi, utpote ratione consonam, admisit, et cum sibi constet de praedictis electione et consensu Illustr. et Rev. D. Wodziński episcopi Smolenscensis, nec non de supplicatione Serenissimi Regis, dictum processum confici, juramenta et depositiones testium per Dominationem suam Illustrissimam et Reverendissimam ex officio vocandorum et super interrogatoriis porrigendis examinandorum recipi, caeteraque omnia necessaria et opportuna fieri et per me notarium et cancellarium infrascriptum rogati, ac omnia et singula in publicam formam et in publicum instrumentum ac documentum redigi, ut ita redacta suis loco et tempore ad praedictum Sanctissimum Dominum nostrum Papam transmitti valeant.

[Następują pytania odnośnie do Naruszewicza (15), bpa Wodzińskiego (3) i diecezji smoleńskiej (11) (k. 18'—19').]

2 IX 1774

Examinatus fuit per Illustr. et Rev. Nuntium Apostolicum in camera solita residentiae suae Illustrissimae et Reverendissimae Dominationis Adm. Rev. Pater Ludovicus Górski Congregationis Scholarum Piarum, rector collegii Varsaviensis⁶⁵, aetatis suae annorum 50 circiter, prout asserit et ex aspectu ejus apparebat. Testis ex officio vocatus et secreto examinatus, qui delato sibi juramento de veritate dicenda, prout tactis sacrosanctis Evangeliiis, quae prae manibus habebat, juravit, et ad opportunas interrogationes super vita, moribus, doctrina et idoneitate caeterisque requisitis R. V. D. Adami Naruszewicz praepositi Niemenczynensis dandi, si Sanctissimo placuerit, in coadjutorem cum futura successione Illustr. et Rev. D. Gabrieli Wodziński episcopo Smolenscensi, dixit et deposuit, prout infra, videlicet:

1. [k. 21—24] *Cognosco R. V. D. Adamum Naruszewicz ab annis quatuor continue, ex quo ipse hic Varsaviae toto hoc tempore mansit et ego pariter, sicque saepe et frequenter conversatus sum cum ipso, tum dum fuerat in Congregatione Societatis Jesu, tum etiam subinde usque ad hoc tempus. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, aut affinis, non nimium familiaris, nec inimicus, aemulus aut odiosus.*

2. *Non mihi constat in quo loco natus sit, scio tamen, quod est ex provincia Lithvanica oriundus.*

3. *Scio ipsum natum esse ex legitimo matrimonio, honestis atque catholicis parentibus, quia tota familia Naruszewiciorum numquam erat acatholicorum erroribus obnoxia, et id ex fama publica et ex monumentis publicis mihi constat.*

⁶⁶ Por. Wstęp.

⁶⁷ W latach 1590—1591 rządził Kościołem Grzegorz XIV. Uwagi o konstytucji Onus apostolicae servitutis, z 15 V 1591, zob. we Wstępie.

⁶⁸ Ks. Ludwik Górski (1725—1799) — pijar, od r. 1772 rektor kolegium warszawskiego, od r. 1774 prowincjał pijarów, zaś od r. 1781 bp sufragan pomorski w diec. włocławskiej. Por. Polski słownik biograficzny, t. 8, s. 447 n.

4. Scio eum esse in anno quadragesimo tertio aetatis, et audivi ab istis, qui a tenera aetate eum noverunt, sed melius ex fide baptismatis ejus apparebit.

5. Scio ipsum esse in sacris ordinibus constitutum a multo tempore, nam vidi ipsum in ecclesia nostrae Congregationis Scholarum Piarum in hac civitate Varsaviensi sita⁶⁹ celebrantem Missae sacrificium.

6. Credo ipsum versatum esse in ecclesiasticis functionibus, nam in istis ordinarie erudiuntur sufficienter alumni cujuscunque instituti regularis. Assero ipsum autem esse frequentem et devotum in susceptione sacramentorum, nam saepius accidit mihi ipsum vidisse Missae sacrificium privatim cum devotione celebrantem.

7. Scio ipsum semper catholice vixisse et in fidei puritate permansisse, ut mihi ex conversatione cum ipso saepius habita constat, et nihil in contrarium audivi.

8. Assero ipsum innocentia vitae, bonis moribus et castigatis esse praeditum, et esse bonae conversationis et famae, ut ex relationibus a probis viris et fide dignis scio et ex conversatione habita novi.

9. Scio ipsum esse virum gravem, prudentem et usu rerum praestantem, nam ob has animi dotes Serenissimi Regis nostri et multorum virorum et dignorum particularem adeptus est gratiam et aestimationem, quod ipsemet expertus sum.

10. Scio ipsum in s. Theologia laurea doctorali insignitum esse in Universitate Vilnensi et cum fructu operam dedisse, nam in publicis actibus theologicis et etiam in particularibus discursibus solide et fundamentaliter varias quaestiones theologicas audivi ipsum resolvisse et dubia facilitasse, ac assero ipsum tali doctrina ad praesens pollere, quae in episcopo requiritur ad hoc, ut alios docere possit.

11. Non mihi constat, quod ipse se exercuerat in cura animarum, aut regimen alicujus ecclesiae exercuisse, judico tamen etiam ad praemissa munia dignum et capacem esse.

12. Non mihi constat aliquando publicum scandalum dedisse circa fidem, mores sive doctrinam; nec scio, nec audivi ipsum aliqua corporis aut animi vitio aliove canonico impedimento teneri, quominus possit ad episcopatum promoveri, immo semper adverti ipsum exemplarem, morigerum, in fide optime fundatum et ab aliis probis viris etiam bonas laudes de ipso audivi.

13. Audivi, quod non ita pridem obtinuerit ecclesiam parochialem in Niemen-czyn, cujus redditus, ut audivi, ascendere annuatim possunt ad duo milia scutorum Romanorum circiter. Cura animarum in dicta ecclesia exercetur, ut audivi, per vicarios institutos, obligatos de jure ad residentiam. Possidet dictam ecclesiam in titulum pacifice. Non credo, quod possit cedere in alicujus praejudicium, si ejusdem beneficii retentio ipsi per Sanctam Sedem concederetur.

14. Non credo, quod ipse indigeat aliqua dispensatione apostolica, nisi ex quo fuerat alumnus in Societate Jesu ad praesens suppressa, seu extincta⁷⁰, et mihi non constat an Summus Pontifex personas praefati Instituti alias habilitaverit ad episcopatum.

15. Ex causis superius adductis dignum ipsum existimo, ut detur in coadjutorem Illustr. et Rev. D. Wodziński moderno episcopo Smolenscensi, et censeo, si casus contigat, ejus successionem ipsi ecclesiae cathedralis et dioecesis Smolenscensis futurum utilem et proficuum fore.

[Następują pytania dotyczące bpa Wodzińskiego (k. 24—24').]

⁶⁹ Kościół pw. NMP Łaskawej przy ul. Długiej, zbudowany w latach 1660—1672 dla pijarów. W 1837 zamieniony na cerkiew.

⁷⁰ Bulla kasacyjna została ogłoszona w Polsce w listopadzie 1773. Por. Bieliński, op. cit., t. 3, s. 41.

Ita deposui pro veritate ego Lodovicus Górski Scholarum Piarum, rector collegii Varsaviensis, ad regendam provinciam candidatus electus mp.

3 IX 1774 [k. 25—26]

Examinatus fuit per eundem Illustr. et Rev. Nuntium Apostolicum, quem supra, et ut supra, Peril. Adm. Rev. Joannes Janocki ecclesiae cathedralis Kijoviensis canonicus⁷¹, aetatis suae annorum 53 prout asserit et ex aspectu ejus apparebat, testis ex officio vocatus — —, dixit et deposuit prout infra, videlicet:

1. *Cognosco R. V. D. Adamum Naruszewicz praepositum Niemenczynensem dandum in coadjutorem a vigintis circiter annis, cum quo frequenter conversatus sum, maxime in frequentatione ipsius ad Bibliothecam publicam, cujus Bibliothecae ego sum praefectus. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, — —.*

2. *De loco nativitatis ejus mihi non constat, credo tamen ipsum natum esse in dioecesi Vlnensi.*

3. *Assero ipsum natum esse ex legitimo matrimonio, honestis, catholicis et nobilibus parentibus et haec mihi constant ex variis relationibus, discursibus tam episcoporum, quam praelatorum Lithvanorum, qui ipsum et parentes ac familiam ejus noverunt.*

4. *Credo ipsum esse in anno aetatis suae 40, prout ex ejus aspectu apparet, sed id melius ex fide baptismatis ejus apparebit.*

5. *Ab annis pluribus assero ipsum in sacris ordinibus esse constitutum, cum ipsum saepius viderim Missae sacrificium celebrantem cum magna devotione.*

6. *Credo ipsum esse in ecclesiasticis functionibus versatum, uti virum pium et devotum ac attentum ad ista, et assero ipsum esse in susceptione sacramentorum frequentem et devotum, nam saepius, ut dixi supra, ipsum vidi Missae sacrificium privatim cum magna reverentia et exemplari devotione absolventem.*

7. *Assero ipsum semper catholice vixisse et in fidei puritate permansisse, prout colligere potui ex conversatione cum ipso habita, et novi verum zelum religionis in ipso.*

8. *Assero et testor ipsum praeditum esse innocentia vitae et bonis moribus, esseque bonae conversationis et famae, et nihil in contrarium audivi.*

9. *Assero ipsum esse virum gravem, prudentem, morigeratum et usu rerum praestantem, ut cognovi ex conversatione cum ipso habita.*

10. *Audivi ipsum esse laurea doctorali insignitum in sacra Theologia in Universitate Vlnensi, et assero ipsum cum magno fructu s. Theologiae operam dedisse, prout cognovi ex mutuis variis discursibus et materiis theologicis cum ipso habitis, et quaestiones bene, prudenter et fundamentaliter resolventem audivi, et hinc judico ipsum ad praesens ea doctrina pollere, quae in episcopo requiritur ad haec, ut alios docere possit.*

11. *Non mihi constat de his.*

12. *Nec scio, nec audivi ipsum aliquando publicum scandalum dedisse circa fidem, mores, sive doctrinam, quinimo novi ipsum firmum et zelozum pro religione. Nec scio, nec audivi ipsum aliquo corporis, aut animi vitio aliove canonico impedimento teneri, quominus possit ad episcopatum promoveri.*

13. *Scio ex auditu, quod ipse se recenti obtinuerit beneficium parochiale praepositurae Niemenczynensis. De reliquis hujus interrogatoriis mihi non constat.*

⁷¹ Ks. Jan Daniel Janocki (1720—1786) — od r. 1750 prefekt Biblioteki Załuskich w Warszawie, zatwierdzony na tym stanowisku przez króla po przemianowaniu Biblioteki na publiczną.

Ast non credo, quod possit in alicujus impedimentum cedere, si ipsi retentio supradicti beneficii per Sanctam Sedem concederetur.

14. *Non credo ipsum aliqua dispensatione apostolica indigere, nisi forte ex eo, quod fuerit alumnus in Societate Jesu, ex quo non constat clare Summum Pontificem in bulla suppressionis ejusmodi Instituti Societatis personas ejusmodi habilitasse ad episcopatum.*

15. *Ex supradictis causis meo judicio vere dignum ipsum existimo, ut detur in coadjutorem Illustr. et Rev. D. Gabrieli Wodziński episcopo Smolenscensi, et censeo, si casus contingerit, ejus secessionem ipsi ecclesiae et dioecesi Smolenscensi valde utilem et proficuum futurum fore.*

[Następują pytania dotyczące Wodzińskiego (k. 26).]

Ita deposui pro veritate ego Joannes Andreas Janocki — —.

5 IX 1774 [k. 26'—27']

Examinatus fuit per eundem Illustr. et Adm. Rev. Nuntium Apostolicum, quem supra, et uti supra, Peril. Adm. Rev. Jacobus Dziewanowski ecclesiae collegiatae Varsaviensis canonicus⁷², aetatis suae annorum 48, prout asserit et ex aspectu ejus apparebat. Testis ex officio vocatus — —, dixit et deposuit prout infra, videlicet:

1. *Cognosco R. V. D. Adamum Naruszewicz praepositum Niemienczynensem dandum in coadjutorem ab annis 6, nam ego continue mansi Varsaviae et ipse etiam et habui frequenter occasionem conversandi cum ipso. Non sum ipsius conanguineus — —.*

2. *Audivi ipsum esse ex Lithuania et dioecesi Vlnensi.*

3. *Audivi ipsum natum esse ex legitimo matrimonio et catholicis ac nobilibus parentibus.*

4. *Circiter ipse habebit 40 annos aetatis suae, ut ex aspectu ejus apparet.*

5. *Scio ipsum in sacris constitutum esse ab eo tempore, a quo ipsum novi, nam vidi ipsum Missae sacrificium celebrantem.*

6. *Credo ipsum in ecclesiasticis functionibus versantem esse, nam ordinarie clerici et alumni cujuscumque Instituti saecularis et regularis in his ex professo instituantur. Assero autem ipsum in susceptione sacramentorum frequentem et devotum, nam vidi ipsum saepius Missae sacrificium privatim cum devotione celebrasse.*

7. *Ex conversatione cum ipso habita assero, ipsum vixisse semper et in fidei puritate permansisse et esse bene fundatum et zelozum in materia religionis.*

8. *Ex conversatione assero ipsum innocentia vitae bonisque moribus praeditum, et esse bonae conversationis et famae, et nihil in contrarium audivi.*

9. *Assero ipsum esse virum gravem, prudentem et usu rerum praestantem, quod mihi ex conversatione cum ipso habita constat et etiam ab aliis audivi bonas ejus laudes.*

10. *Audivi ipsum laurea doctorali in s. Theologia insignitum esse in Universitate Vlnensi et judico ipsum cum fructu operam dedisse, nam nedum ab aliis audivi, verum et ipse in variis conversationibus cum ipso bene, prudenter et solide in materiis theologicis discurrentem et dubia resolventem audivi, et affirmo vere ipsum ea doctrina ad praesens pollere, quae in episcopo requiritur ad hoc, ut alios docere possit.*

⁷² Ks. Jakub Dziewanowski herbu Jastrzębiec (1725—1786) — kanonik kolegiaty warszawskiej. Był „dyrektorem duchownym” w korpusie kadetów, a nadto wykładał etykę, prawo kanoniczne i polskie w szkole kadeckiej. Por. *Polski słownik biograficzny*, t. 6, s. 169.

11. *Non mihi constat.*

12. *Nec scio, nec audivi ipsum aliquando publicum scandalum dedisse circa fidem, mores sive doctrinam, quinimo novi ipsum virum religiosum, pium, prudentem. Nec scio, nec audivi, nec vidi ipsum aliquo corporis aut animi aliove canonico impedimento teneri, quominus possit ad episcopatum promoveri.*

13. *Scio, quod ipse non ita pridem obtinuerit ecclesiam parochialem Niemenczynensem, villam possidet pacifice in titulum. Non credo, quod in alicujus praejudicium cedere possit, si ejusdem beneficium retentio ipsi per Sanctam Sedem concederetur.*

14. *Non credo ipsum aliqua dispensatione apostolica indigere, nisi ex eo, quod ipse antea erat in Congregatione seu Instituto Societatis Jesu ad praesens suppresso, et mihi non constat clare an per Summum Pontificem alumni ejusmodi Societatis suppressae licet habitari ad episcopatum.*

15. *Attentis ejus qualitatibus super per me adductis, vere dignum existimo, ut detur in coadjutorem Illustr. Adm. Rev. episcopo Smolenscensi, et censeo, si casus contingat, ejus successionem nominatae dioecesi Smolenscensi multum utilem et proficuum futuram.*

[Następują pytania dotyczące Wodzińskiego (k. 28).]

Ita deposui pro veritate ego Jacobus Dziewanowski — —.

Supradictis testibus plena fide adhibenda esse censeo, et de coadjutore deputando bene iudico. In quorum fidem etc. Josephus Berytensis archiepiscopus — —⁷³.

[Następuje relacja bpa Wodzińskiego o stanie diecezji smoleńskiej z 3 IX 1774 (k. 28—29').]

[Następują dokum. 1—6 (k. 29'—33').]

Quibus omnibus et singulis, ut supra gestis, ex parte ejusdem R. V. D. Adami Naruszewicz praepositi Niemenczynensis petitum fuit, ut superscriptus processus seu illius copia in forma authentica extraderetur, et sigillo munita consignaretur ad effectum ad Almam Urbem transmittendi. Quocirca Nos Josephus comes Garampi — — processum clausum et sigillatum seu verius copiam illius in publica et authentica forma extradendam esse duximus, decernentes praedictis omnibus et singulis, tamquam rite et legitime gestis, ubique locum plenariam et indubitam fidem ab omnibus et singulis in iudicio et extra adhibendam esse. In quorum fidem etc. Datum Varsaviae die 9 IX anno Domini 1774. Josephus archiepiscopus Berytensis et nuntius apostolicus mp.

8. ZAŚWIADCZENIE O ROCZNYM DOCHODZIE PREPOZYTURY W NIEMENCZYNIE

Warszawa, 3 IX 1774

Or. nieznan. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 168. *Processus super vita*, k. 33.

Ignatius Jacobus princeps Massalski⁷⁴ — —

Notum testatumque facimus — — Nos de certa scientia atque ex certis indubitatis omnium dioecesis Nostrae Vilmensis parochiarum proventuum redditibus Illustr. Adm. Rev. Adamum Naruszewicz s. Theologiae doctorem, prothonotarium apostolicum, praepositum ecclesiae Niemenczynensis in dioecesi Vilmensi sitae et residentiae Nostrae ordinariae Vilmensi vicissimae habere ex praediis ad ecclesiam hanc parochialem pertinentibus ultra tercentos aureos Hungaricales puri proventus, atque

⁷³ Cały ten akapit dopisany jest własnoręcznie przez nuncjusza Garampiego.

⁷⁴ Ks. Ignacy Jakub Massalski (1729—1794) — bp wileński, pierwszy prezes Komisji Edukacji Narodowej, jako stronnik targowiczán powieszony w Warszawie w roku 1794. Por. *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 15/16, s. 348.

ob eam rem honeste ac pro dignitate episcopalis vivere posse. In quorum fidem etc. Dedimus Varsaviae in residentia Nostra a. D. 1774 die vero 3 mensis IX. Ignatius episcopus.

9. PIUS VI DO NARUSZEWICZA

Rzym, 14 marca 1775

Or. nieznan. Kopia: ADPłoc [=Archiwum Diecezjalne w Płocku], nr 131: *Acta postcurialia Michaëlis Georgii Ciołek principis Poniatowski Episcopi Plocensis [...] ex annis 1774—1775*, s. 261—262.

Pius episcopus, servus servorum Dei, dilecto filio Adamo Naruszewicz, electo Emauzensi, salutem et apostolicam benedictionem. Cum Nos pridem ecclesiae Emauzensi de persona tua, teque etiam ex certis rationalibus causis adducti, venerabili fratri Gabrieli Wodzinski episcopo Smolenscensi in coadjutorem perpetuum constituimus et deputavimus, prout in aliis Nostris desuper confectis litteris plenius continentur; Nos eapropter tibi presbytero, ut a quocumque malueris catholico antistite gratiam et communionem Sedis Apostolicae habente accitis, et in hoc sibi assistentibus duobus aliis catholicis episcopis similiter gratiam et communionem (Sedis Apostolicae) habentibus, munus consecrationis suscipere valeas, ac eidem antistiti, ut recepto prius per eum a te Nostro et Romanae Ecclesiae nomine fidelitatis debitae solito juramento juxta formam praesentibus adnotatam, munus praefatum auctoritate Nostra tibi impendere libere et licite possit, plenam et liberam dicta apostolica auctoritate statuimus atque decernimus. Datum Romae apud S. Petrum anno Incarnationis Dominicae 1775 pridie Idus Martii, pontificatus Nostri anno primo.

10. METRYKA KONSEKRACJI BISKUPIEJ NARUSZEWICZA

Warszawa, 30 maja 1775

Or. nieznan. Kopia: ADPłoc, nr 131: *Acta postcurialia [...] ex annis 1774—1775*, s. 260—261.

Michaël Georgius — — universis — — testamur. Quod anno Domini millesimo septingentesimo septuagesimo quinto die 28 mensis Maji, quae fuit dominica sexta post Pascha, vigore litterarum apostolicarum Ss. domini nostri domini Divina providentia Pii papae ejus nominis VI, illustrissimo ac reverendissimo Adamo Naruszewicz electo Emauzensi, coadjutori Smolenscensi munus consecrationis in insigni ecclesia S. Joannis Baptistae collegiata Varsaviensi impendimus, ac eundem illustrissimum ac reverendissimum dominum Adamum Naruszewicz, recepto ab illo prius solempni juramento sub mandato apostolico transmissio, inter Missarum solemniam in episcopum Emauzensem juxta formulam S. Romanae Ecclesiae in Pontificali Romano descriptam accitis, et huic actu assistentibus illustrissimis et reverendissimis dominis Stephano Giedroyć Livoniae et Gabriele Wodziński Smolenscensi episcopis gratiam et communionem Sedis Apostolicae habentibus, in praesentia serenissimi Stanislai Augusti regis Poloniae, tum illustrissimorum excellentium dominorum senatorum, ministrorum, procerum, dignitariorum Regni et Magni Ducatus Lithuaniae ac aliorum plurimorum magnatum et numero concursu populi, consecravi. In quorum — —. Datum Varsaviae die 30 mensis Maji anno Domini 1775, Michaël episcopus.

11. STANISŁAW AUGUST PONIATOWSKI DO PIUSA VI

Warszawa, 3 VI 1790

Or. nieznany. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 192, k. 315—335.

Processus super vita, moribus, doctrina caeterisque requisitis Illustr. et Rev. D. Adami Naruszewicz episcopi Smolenscensis, transferendi, si Sanctissimo Domino nostro placuerit, ad ecclesiam cathedralem Luceoriensem, vacantem per translationem, si sequitur, Illustr. Rev. D. Felicis Pauli Turski ad ecclesiam cathedralem Cracoviensem, nec non super statu dictae ecclesiae cathedralis Luceoriensis coram Illustr. et Rev. D. Ferdinando Maria Saluzzo archiepiscopo Carthaginensi et nuntio apostolico in Regno Poloniae gestus et observatus 3 IX 1790, k. 316—317.

Sanctissime ac Beatissime in Christo Pater, Domine Clementissime!

Post oscula pedum Sanctitatis Vestrae mei Regnique ac dominiorum meorum humillimam commendationem. Cum religionis catholicae decus atque augmentum inter primarias muneris mei regalis curas censeam, nihil utilius aptiusque desideriis hisce meis perficiendis esse duxi, quam ut tales ecclesiis cathedralibus Regni mei pastores praeficerem, qui claritate generis, eruditione humanarum divinarumque rerum conspicua, inviolata in me et Rempublicam fide, tum peculiari in Sanctum Sedem Apostolicam observantia, et exemplaribus vitae institutis, bonum nomen et existimationem sibi compararunt. Has animi dotes longa annorum serie expertus sum in Adm. Rev. in Christo Patre Adamo Naruszewicz episcopo Smolenscensi ac Regni mei senatore. Hic etiam vetustissima ac praecipuis in Republica gestis magistratibus illustri domo procreatus, cum primam aetatem in religioso ordine Deo ac literis consecrasset, in eoque jam institutione juventutis, jam vario eruditionis genere scriptisque meam gentisque benevolentiam promeruisset, assumptus tandem ad latum meum regium, post extinctum ordinem non destitit pro bono religionis ac patriae, auctus licet honoribus, operam navare indefessam. Nam et in consilio secretarius, et in iudicii assessor, et in ecclesia Smolenscensi episcopus coadjutor, praeter consuetos muneribus hisce labores tantum praestiti in scribendis annalibus, in investigandis illustrandisque antiquitatis historiae monumentis, quantum decessores sui antistites Poloni paribus scriptis celebres praestiterunt.

Hunc itaque laudatum a me jure merito virum subrogavi in locum Adm. Rev. in Christo Patris Felicis Turski episcopi Luceoriensis et Brestensis⁷⁵ jam a me prius ad episcopatum Cracoviensem promoti ac nominati. Ut autem haec subrogatio mea grata acceptaque sit Sanctitati Vestrae atque autoritate Ejus Apostolica comprobeatur, rogo Te, Beatissime Pater, qui ipse ecclesiae universalis Pastor, lumen et decus eximium es, tales etiam praesentari ad ecclesias antistites cupis, qui vota Tua pietissima secundent populumque sibi commissum verbo, opere et exemplo in fidei morumque praeceptis pascant, alant foveantque. Haec a Sanctitate Vestra postulans ac me Regnumque meum Ejus benevolentiae commendans, paternam benedictionem impertiri praecipio. Dabantur Varsaviae die 3 VII a. D. 1790, regni mei 26 anno. Sanctitatis Vestrae obsequentissimus filius Stanislaus Augustus rex Poloniae mp.

⁷⁵ Ks. Feliks Paweł Turski herbu Rogala (1728—1800) — początkowo kanonik gnieźnieński, od r. 1765 bp chełmski, od r. 1771 — łucki, a od r. 1790 — krakowski. Por. Z. Szostkiewicz, *Katalog biskupów ob. łac. przedrozbiorowej Polski*, s. 575.

12. DEKRET KONGREGACJI KONSYSTORIALNEJ

Rzym, 24 VII 1790

Or. nieznan. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 192. *Processus super vita*, k. 332'—333.

Quum R.P.D. Felix Turcki modernus cathedralis ecclesiae Luceoriensis episcopus ad sedem episcopalem Cracoviensem sit transferendus et Serenissimus Poloniae Rex ad praefatam sic vacaturam ecclesiam Luceoriensem R.P.D. Adamum Naruszewicz cathedralis ecclesiae Smolenscensis actualem episcopum nominaverit. Hinc idem R.P.D. Adam Naruszewicz humiliter Sanctitatem Suam supplicavit, ut, attenta hujusmodi translatione, confectionem processus tam super ejus qualitatibus ac meritis, quam super statu praefatae ecclesiae Luceoriensis R.P.D. Apostolico Poloniae Nuntio⁷⁶ committere dignaretur. Eadem Sanctitas Sua omnibus mature perpensis hujusmodi translationem benigne adprobando facit, tales omnes necessarias et opportunas R.P.D. Apostolico Poloniae elargita est, ut tam super qualitatibus ac meritis R.P.D. Adami Naruszewicz Smolenscensis episcopi, quam super praesenti statu ecclesiae Luceoriensis processum conficiat et ad Eundem transmittat, mandavitque expediri decretum ac inter acta S. Congregationis consistorialis referri. Datum Romae hac die 24 VII anno 1790.

13. PROCES INFORMACYJNY NA BISKUPSTWO ŁUCKIE

Warszawa, 30 IX 1790

Or. nieznan. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 192. *Processus super vita*, k. 318'—335.

In nomine Domini amen. Anno a nativitatis Domini nostri Jesu Christi 1790, indictione Romana 8, die vero 3 mensis IX, pontificatu Sanctissimi Domini nostri Pii Divina providentia Papae VI, anno ejus 16. Varsaviae.

Coram Illustr. Rev. D. Ferdinando Maria Saluzzo Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopo Carthaginensi — — comparens personaliter Illustr. et Rev. D. Adamus Naruszewicz episcopus Smolenscensis exposuit, quod ad humiles porrectas preces Sanctissimo Domino nostro, ut ad ecclesiam cathedralem Luceoriensem per translationem, si sequatur, Illustr. et Rev. D. Felicis Pauli Turcki ad ecclesiam cathedralem Cracoviensem vacaturam, accedente nominatione Serenissimi Poloniae regis transferri possit, placuit Suae Sanctitati commissionem in personam Suae Illustrissimae et Reverendissimae Dominationis expediri et mandari ad effectum conficiendi processum tum super qualitatibus et meritis sui comparentis, quam super statu ecclesiae ejusdem Luceoriensis, prout in decreto S. Congregationis consistorialis die 24 mensis elapsi Julii curr. anno edito continetur. Proinde memoratus comparens cum ea quae decet reverentia insistit processum hujusmodi et inquisitionem fieri juxta ss. concilii Tridentini decreta et constitutionem f.r. Gregorii papae XIV ad hoc, ut Sanctitas Sua de his omnibus et singulis vere informata et instructa possit et valeat pro sua pietate et zelo tum erga dictae ecclesiae statu, totiusque cleri et populi commodum et utilitatem providere et prospicere.

Qui Illustr. et Rev. Adm. Nuntius Apostolicus antedictus viro mentionato decreto praelaudatae S. Congregationis consistorialis die 24 mensis Julii curr. anno edito instantiam admisit, dictum processum confici, juramenta et depositiones testium per

⁷⁶ Ks. Ferdynand Maria Saluzzo — abp kartagiński, nuncjusz apostolski w Polsce (1784—1791). Por. Meysztowicz, *De archivo*, s. 35—38.

Dominationem Suam Illustrissimam et Reverendissimam ex officio vocandorum et examinandorum recipi, caeteraque omnia et singula in publicam formam et publicum instrumentum seu documentum redigi ad effectum, de quo supra, jussit et mandavit, ut ita redacta suis loco et tempore ad praefatum Sanctissimum Dominum nostrum Papam transmitti valeant.

[Następują zapytania odnośnie do osoby promowanego (12) i diecezji łuckiej (13) (k. 319—321').]

3 IX 1790 [k. 321'—323]

Examinatus fuit per Illustr. et Rev. D. Nuntium Apostolicum in camera solitae residentiae suae Dominationis Illustrissimae et Reverendissimae — Illustr. et Rev. D. Stephanus Giedroyć episcopus Samogitiensis seu Mednicensis⁷⁷, aetatis suae annorum 60, testis ex officio vocatus — — exposuit, prout infra, videlicet:

1. *Cognosco a prima juventute mea et Adamum Naruszewicz eunden R.P.D. transferendum, et etiam novi ipsum in Societati Jesu extincta, et atque adhuc nosco, minoresque classes in Universitate una cum ipso frequentavi, non sum ejus consanguineus — —.*

2. *Scio eum suscepisse munus consecrationis, quia ipse, qui instet episcopos, consecratus.*

3. *Ecclesiae Smolenscensis episcopus coadjutor fuit per decem annos et ultra, dein vero actualis episcopus post obitum sui coadjuti olim Gabrielis Wodziński est a duobus prope annis, scio id ex notorietate.*

4. *Circa ecclesiam Smolenscensem non potuit residere, quia est quidem episcopus Poloniae, sed dioecesis et civitas Smolenscum est in dominio Rossiaco, atque cathedram suam non habet, tamquam captam a Moschis.*

5. *Ex eadem ut supra ratione visitare non potuit dioecesim, neque decreta et mandata in dioecesi ferre.*

6. *Vidi pluries celebrantem et semel vidi ordinationes peragentem atque sacramentum confirmationis administrantem, aliaque pontificalia exercentem.*

7. *Assero ipsum dedisse specimina pietatis, charitatis et prudentiae in qualibet occasione et exemplum bonum praestasse, quod observavi multoties.*

8. *Jura suae ecclesiae, quae caret, defendere non poterat, sed vidi et observavi diligenter se gessisse, et res ecclesiasticas et jurisdictionem aliaque jura et bona ecclesiarum Poloniae defendisse in comitiis, et in aliis locis ac occasionibus.*

9. *Judico et credo eum ista doctrina pollere, qua in episcopo requiritur ad hoc, ut alios docere possit. Idque judico ex ejus publicis actis docte conscriptis et ex conversatione cum ipso habita.*

10. *Certus sum, quod personaliter non satisfacit limina ss. Apostolorum de Urbe, sed id fecit per procuratorem, ut communiter fit in Polonia.*

11. *Non constat mihi an adimplevit decreta in bullis suae provisionis, nam bullas non vidi, sed credo adimplevisse decreta, quae fuerunt in ejus potestate, caeterum neque sacrarium sacra suppellectili instituere, nec ecclesiam vel domum episcopalem reparare, neque praebendam theologalem vel seminarium, nec montem pietatis erigere poterat, utpote carens ecclesiae et dioecesi.*

12. *Judico eum dignum, ut transferatur ad ecclesiam Luceoriensem, quia nosco virum eruditum, et credo translationem ejus fore utilem ecclesiae, quia sicut creditur, et ita bono exemplo praestat.*

⁷⁷ Ks. Jan Stefan Giedroyć — bp inflancki, potem żmudzki. Por. Polski słownik biograficzny, t. 7, s. 427 n.

Ita deposui in veritate ego Stephanus dux Giedroyć episcopus Samogitiensis et Mednicensis mp.

4 IX 1790

Examinatus fuit per Eundem Illustr. et Rev. D. Nuntium Apostolicum, quem supra, et uti supra, Illustr. et Rev. D. Antonius Malinowski episcopus Cininensis, suffraganeus Mednicensis⁷⁸, aetatis suae annorum 45, testis ex officio vocatus — — exposuit, prout infra, videlicet:

1. *Cognosco Illustr. et Rev. Adamum Naruszewicz episcopum Smolenscensem ab annis 10 circiter, et eram prope ipsum habitans, atque varia negotia tractantem cum ipso ad latus regium existente. Fui theologus regius, non sum ejus consanguineus — —.*

2. *Scio ipsum munus consecrationis recepisse, et ab omnibus pro consecrato habetur, praesensque fui consecrationis pontificaliter.*

3. *Annus sequitur 2 a quo tempore est actualis episcopus Smolenscensis, ab anno autem 1775 renuntiatus fuit coadjutor episcopus Smolenscensis et in partibus fuit episcopus Emausensis⁷⁹, scio haec tamquam publica et omnibus nota.*

4. *Nequibat residere circa suam cathedralem et in dioecesi, tamquam utraque destitutus.*

5. *Credo ipsum haec omnia factum, si habeat ecclesiam et dioecesim, et vigilem fore in suis functionibus obeundis.*

6. *Scio et vidi ipsum frequenter celebrasse solemniter in hac regia aede Varsaviensi⁸⁰, ordinationes sacras habuisse, sacramentum confirmationis administrasse et alia pontificalia exercuisse.*

7. *Vidi ipsum et observavi in pluribus occasionibus eleemosinam distribuendam pietatis et charitatis dedisse specimina, et verbo alios docuisse et exemplo coemisse.*

8. *Haec omnia, quae continentur in interrogatoriis, non potuit adimplere, sed scio ipsum et audivi ipsum in eis omnibus aegre obloquutionem pro omnibus ecclesiasticis in comitiis Regni, et in conferentiis bona consilia dantem, et operante ejus hac in materia legi, atque etiam jura ecclesiarum parochialium, quas tenebat, optime conservasse et defendisse.*

9. *Assero et adfirmo eam esse doctrinam pollere, quae in episcopo requiritur ad hoc, ut alios docere possit, et haec scio ex conversatione cum ipso habita, tum ex aliis scriptis ejus et typo impressis.*

10. *Scio, quod personaliter non visitavit limina SS. Apostolorum Petri et Pauli de Urbe, sed suppono ipsum visitasse per procuratorem, hoc vero existimo ex ejus religione et pietate.*

11. *Non constat mihi utrum adimpleverit, quae contenta fuerunt in bullis, ea quae esset in sua potestate. Caeterum quod pertinet sacrarium, ecclesiam cathedralem, residentiam episcopalem, praebendam theologalem, seminarium et montem pietatis adimplere nequivit, carens dioecesi et ecclesia.*

12. *Existimo eum dignum, ut transferatur ad cathedralem Luceoriensem, et ejus translatione ecclesiae Luceoriensi utilem fore, atque censeo tum ex ejus zelo religionis, tum quod habeat doctrinam et benevolentiam Serenissimi Regis ac magnatum et procerum in Polonia multorum.*

⁷⁸ Ks. Antoni Malinowski OP — bp tyt. cynneński, sufragan żmudzki od 23 IX 1783. Por. Szostkiewicz, *op. cit.*, s. 509.

⁷⁹ Jako koadiutor smoleński nosił Naruszewicz tytuł bpa Emmaus.

⁸⁰ Kolegiata Sw. Jana Chrzciciela w Warszawie.

Ita deposui pro veritate ego Antonius Malinowski episcopus Cininensis suffraganeus Mednicensis.

[Dnia 20 IX 1790 zeznaje ks. Mateusz Dubiecki, kanonik łucki, o stanie diecezji łuckiej (k. 324—327). Dnia 21 IX zeznaje ks. Józef Markiewicz, kanonik kolegiaty w Brześciu n/Bugiem, o stanie diecezji łuckiej (k. 327—329' i 332—333').]

[Wyznanie wiary (k. 330—331'). Następują dokumenty: 11, 12, 14, 15 (k. 332'—334).]

Quibus omnibus et singulis ut supra gestis et pro parte ejusdem Illustr. et Rev. D. Adami Naruszewicz episcopi Smolenscensis petitum fuit, ut dictus processus seu verius copia illius in forma authentica extraderetur et sigillo munita consignaretur ad effectum ad Almam Urbem transmittendi.

Ego Archiepiscopus Carthaginensis et Nuntius apostolicus antedictus processum clausum et sigillatum, seu verius copiam illius in publica et authentica forma concedendam et extradendam esse duximus. Decernentes praedictis omnibus et singulis tamquam rite et legitime gestis tam in iudicio, quam extra, tam omnibus, quam singulis fidem adhibendam esse. Datum Varsaviae 30 IX 1790.

14. ZAŚWIADCZENIE O POSIADANYCH BENEFICJACH

Warszawa, 21 IX 1790

Or. nieznan. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 192. *Processus super vita*, k. 333—333'.

Stephanus Joannes dux Giedroyć etc.

Universis — signanter vero Emin. et Rev. Cardinali Praefecto aliisque Illustr. et Rev. curiae Romanae officialibus circa debitam reverentiam significamus et tamquam vicinus episcopus dioecesis Vlnensis attestamus Illustr. et Rev. D. Adamum Naruszewicz episcopum Smolenscensem pacifice possidere beneficium curatum in Cimkowicze⁸¹ dioecesis Vlnensis jurispatronatus laicorum nobilium, tum aliud beneficium simplex ejusdem dioecesis Vlnensis praebenda altariae Onixtensis⁸² nuncupatum, et nec credimus, ut in alicujus praejudicium cederet, si alterius gratia et dispensatio S. Sedis Apostolicae ad retinendum praefatum utrumque beneficium eidem Illustr. et Rev. episcopo concederetur. In cujus fidem etc. Varsaviae sub tempus comitorum generalium et confoederatorum statuum hac die 21 IX a. D. 1790. Stephanus eppus mp.

15. ZAŚWIADCZENIE O POSIADANYCH BENEFICJACH

Warszawa, 28 IX 1790

Or. nieznan. Kopia: BAV, *Processus consistoriales*, t. 192. *Processus super vita*, k. 333'—334.

*Josephus Casimirus de Korwin Kossakowski etc.*⁸³

Universis — — attestamus. Constitisse nobis et constare tamquam episcopo

⁸¹ Cimkowicze — parafia w pow. słuckim. Kościół parafialny pw. Św. Michała został wzniesiony w 1647 r. przez ks. Lwa Sapiehę.

⁸² Onikszty — miasteczko na Litwie nad rzeką Świętą w pow. wilkomierskim. Kościół parafialny pw. Św. Macieja ufundował w 1514 r. Zygmunt Stary.

⁸³ Ks. Józef Kazimierz Kossakowski herbu Korwin — wówczas bp inflancki i kuroński. W roku 1791 został mianowany koadiutorem wileńskim z prawem następstwa. W roku 1794 zginął na szubienicy w Warszawie jako stronnik targowiczian. Por. Szostkiewicz, *op. cit.*, s. 490.

viciniori dioecesis Vilmensis et praelato custodi in cathedrali Vilmensi beneficium curatum in Cimkowicze ejusdem dioecesis Vilmensis juris patronatus laicorum nobilem, et aliud beneficium simplex capellania seu altaria in parochiali Onix-tensi — Onix-tense nuncupatum, juris patronatus regii itidem dioecesis Vilmensis esse in pacifica possessione Illustr. et Rev. Adami Naruszewicz episcopi Smolenscensis de praevia dispensatione S. Sedis Apostolicae ad retinendum et nulli iniuriam aut praejudicium aliquod generari posse, si ulterior gratia retentionis, pro qua Sanctissimo Domino nostro idem antistes Smolenscensis transferendus, si eidem, quae Sanctitati placuerit, ad cathedralem Luceoriensem supplicare intendit, concederetur, et in hac fidem praesentes etc. Dedimus Varsaviae sub tempus comitiorum generalium et confoederatorum statuum actu commorantes die 28 IX 1790. Josephus eppus mp.